

Тема: «Ідеологія у вимірах практичної діяльності»

1. Концептуалізація практичної свідомості.

Свідомість - вища форма психічного відображення, особлива властивість високоорганізованих матеріальних утворень, властивість людини як соціальної істоти. Свідомість не існує поза діяльністю головного мозку. Вона є функція мозку, але явища свідомості водночас ідеальні, тобто їм не можуть бути приписані фізичні характеристики. Думка не має маси, енергії, вона не має просторових властивостей у тому ж смислі, у якому їх має будь-який фізичний об'єкт.

Явища свідомості - наші почуттєві образи, думки, ідеї - являють собою інформацію про об'єкти матеріального світу, яка необхідно втілена в мозковій нейродинаміці. Наприклад, коли людина переживає образ Місяця, то в тому ж інтервалі часу в її головному мозку існує певна нейродинамічна система, відповідальна за переживаний нею образ Місяця, що є матеріальним носієм інформації про цей об'єкт. Образ Місяця і його мозковий нейродинамічний еквівалент є явища одночасні й однопричинні.

Зв'язок між явищами свідомості (об'єктивним образом) і мозковим процесом є зв'язок між інформацією і її носієм. Це особливий тип зв'язку. Він може бути названий кодовим зв'язком, тому що інформація завжди втілена у своєму матеріальному носії, а матеріальний носій даної інформації завжди є її певним кодом. Мозковий нейродинамічний носій Місяця самий по собі не є образом Місяця. Це - складна мозкова динамічна система, що являє собою зв'язок безлічі збуджених нервових клітин. Вона виступає в якості коду, що існує об'єктивно, але переживається особистістю саме у формі суб'єктивного образу, у формі певної інформації про зовнішній об'єкт.

Людина влаштована так, що в її свідомих переживаннях їй дана інформація немовби в «чистому» вигляді, оскільки її мозкові носії нею безпосередньо не відображаються, ніяк не відчуються. Ця здатність мати

інформацію немовби в «чистому» вигляді і можливість оперувати нею є те, що ми називаємо ідеальним.

Соціальне і біологічне в природі людини, у генеалогії свідомості тісно переплетені. Самий по собі мозок, яким він виходить «з рук природи», не може мислити «по-людськи». Він стає органом людської свідомості лише тоді, коли людина включається в суспільне життя.

Вивчаючи питання про виникнення людини і її свідомості, необхідно виділити три основні причини, що обумовили цей процес: праця; спілкування в колективі, заснованому на трудовій діяльності; членоподільну мову.

Праця, як підкреслював Ф. Енгельс у роботі «Роль праці в процесі перетворення мавпи на людину», є «перша, основна умова всього людського життя, і притому такою мірою, що ми у певному смислі повинні сказати: праця створила саму людину». Праця неминуче потребує розумового апарату, за допомогою якого можна було б в ідеальній формі уявити бажаний результат, тобто поставити мету і знайти засоби її досягнення. Розум людини розвивається відповідно тому, наскільки вона навчилася змінювати навколишнє середовище. За допомогою засобів праці, що одночасно виступали і засобами пізнання, вона осягала властивості об'єктивного світу. Виготовляючи знаряддя праці, у яких закріплювалися виявлені властивості предметів, людина вчилася подумки їх виділяти, узагальнювати, абстрагувати. Логіка почуттєво-предметної діяльності фіксувалася в голові і перетворювалася на логіку мислення.

У процесі трудової діяльності, яка з самого початку носить суспільний характер, люди вступають один з одним у ті або інші форми відносин, спілкування. Спілкування - це одна з умов соціалізації особистості. У спілкуванні людина не тільки одержує раціональну інформацію, формує засоби діяльності, але і шляхом спадкування і перейняття засвоює людські емоції, почуття, форми поведінки. Як правило, розрізняють міжособистісне і соціальне спілкування.

На жаль, з розвитком техніки межі міжособистісного спілкування помітно звужуються. Але при цьому не слід забувати, що особистий контакт має велику

емоційну силу, оскільки в ньому безпосередньо діє соціально-психологічний «механізм» духовного спілкування, актуалізується те «поле розуму», що об'єднує людей, стимулює духовне тяжіння однієї людини до іншої.

Нарешті, праця, оскільки вона з самого початку носить суспільний характер, породжує потребу передавати іншим людям поставлену мету і можливі засоби для її досягнення, обумовлює необхідність мови.

Таким чином, трудова діяльність - вирішальний чинник розвитку мислення, свідомості, мови як засобу спілкування і порозуміння.

У процесі цієї діяльності людина створює засоби, які дозволяють «відчужувати» психічні образи, зберігати і передавати їх зміст у формі, доступній для сприйняття іншим людям (мова, писемність, твори мистецтва).

Свідомість і мова єдині. Але це внутрішньо суперечлива єдність різноманітних явищ. Свідомість відображає дійсність, а мова позначає її і виражає думки. Мова потужний засіб розвитку свідомості. У ній наші уявлення, думки, почуття втілюються в матеріальну, почуттєво сприйману форму, перетворюючись з особистого надбання в надбання інших людей, стаючи засобом їхнього взаємного спілкування, обміну досвідом, знаннями, почуттями, ідеями, пов'язуючи людей даної соціальної групи, покоління, різних поколінь, чинником спадкоємності історичних епох.

Отже, свідомість - це специфічно людська форма відображення і духовного освоєння дійсності, властивість високоорганізованої матерії - людського мозку, яка полягає у створенні суб'єктивних образів об'єктивного світу, в утриманні, зберіганні і переробці інформації, у виробленні програми діяльності, спрямованої на вирішення певних завдань, в активному управлінні цією діяльністю. Свідомість є суспільно-історичним продуктом. Вона виникає разом із людським суспільством у процесі становлення і розвитку трудової діяльності і мови, формуючись тільки в умовах соціального середовища, постійного спілкування індивідів між собою.

Психіка людини складається з таких духовних утворень, як свідоме і несвідоме. Поняття «свідомість» більш вузьке, ніж «психіка людини».

Свідомість - це, насамперед знання. В сучасній філософській літературі багато дослідників вказують на важливу роль пізнавальної (когнітивної), емоційної і мотиваційно-вольової форм діяльності свідомості. Логічна структура когнітивної діяльності людини складається з почуттєво-сенситивного, абстрактно-уявного й інтуїтивного рівнів. На цих рівнях виникають почуттєві і понятійні образи, які складають змістовну основу мислення. А саме мислення є процесом оперування почуттєвим змістом і логічними формами, із метою синтезу почуттєвого і раціонального накопичення нової пізнавальної інформації. До пізнавальних здатностей людини належать також увага і пам'ять. Проте в когнітивній сфері свідомості головна роль належить понятійному мисленню.

Емоційна сфера свідомості - складне і мало досліджене явище. Спроба виділити її структури і типологізувати їх не вдалася. Емоції - це відбиток об'єкта у формі психічного переживання, душевного хвилювання, безпосереднього переживання життєвого смислу явищ і ситуацій і оцінювального ставлення до того, з чим людина має справу. Емоційну сферу складають почуття (радість, горе, любов, ненависть і ін.), афекти (злість, страх, розпач), пристрасті і самопочуття.

Мотиваційно-вольова сфера представлена мотивами, інтересами, потребами суб'єкта в єдності зі здатностями в досягненні мети.

Поряд із свідомістю у «внутрішньому світі» людини існує рівень несвідомого, що включає сновидіння, гіпнотичні стани, явища сомнамбулізму, стани розладу свідомості, а також інстинкти. До структури несвідомого відносять також автоматизми й інтуїцію, що можуть зароджуватися на рівні свідомості, а згодом занурюватися у сферу несвідомого.

Структура психічної діяльності індивіда не вичерпується свідомим і несвідомим. У суб'єктивній реальності людини є і така структура як самосвідомість - динамічне утворення, що історично розвивається, і виступає на різних рівнях і в різних формах.

Першою формою самосвідомості (самопочуттям) є елементарна свідомість свого тіла і його вписаності у світ навколишніх речей і людей. Другий, більш високий рівень самосвідомості пов'язаний з усвідомленням себе в якості приналежного до того або іншого людського співтовариства, тієї або іншої культури і соціальної групи. Третій, найвищий рівень розвитку цього процесу - виникнення свідомості «Я» як цілком особливого утворення, схожого на «Я» інших людей і водночас з тим чимось унікального і неповторного, здатного здійснювати вільні вчинки і нести за них відповідальність, що з необхідністю припускає можливість контролю над своїми діями і їх оцінку.

Для того, щоб усвідомити самого себе, потрібно бачити себе немовби з боку. Але збоку мене може бачити тільки інша людина, а не я. Щоб бачити самого себе, людині необхідно мати дзеркало. Побачивши свій образ в дзеркалі і запам'ятавши його, людина одержує можливість уже без дзеркала, у своїй свідомості бачити себе немовби «збоку», як «іншого», тобто у своїй свідомості виходити за її межі. Але для того, щоб людина побачила себе в дзеркалі, вона повинна усвідомити, що в дзеркалі відбита саме вона, а не якась інша істота. Тут потрібно звернути увагу на той факт, що тварина не пізнає себе в дзеркалі. Виявляється, для того, щоб людина побачила себе в дзеркалі, вона повинна вже мати певні форми самосвідомості. Форми ці не дані споконвічно. Людина їх засвоює і конструює за допомогою іншого дзеркала - спільності інших людей. Людина не тільки себе сприймає по аналогії з іншими людьми, але й іншого за аналогією із собою.

Самосвідомість існує не тільки в різних формах і на різних рівнях, але й у різному ступені проявлення. Коли людина сприймає якусь групу предметів, то з цим необхідно пов'язане усвідомлення «схеми тіла», місця, що займає тіло в системі інших предметів і їх просторових і часових характеристик, усвідомлення відмінності людської свідомості від сприйманих нею предметів. Проте всі ці факти свідомості знаходяться в даному випадку не в її «фокусі», а як би на її «периферії».

Явні форми самосвідомості, коли ті або інші феномени свідомості стають предметом спеціальної аналітичної діяльності суб'єкта, носять назву рефлексії. Важливо підкреслити, що рефлексія - це завжди не просто усвідомлення того, що є в людині, але одночасно і переробка самої людини, спроба виходу за межі того рівня особистості, що був досягнутий.

Образ самого себе, який творить людина в різних формах самосвідомості, далеко не завжди адекватний своєму предмету. Між ними може існувати розрив, можливість якого велика саме на стадії розгорнутої явної самосвідомості у вигляді рефлексії. Справа в тому, що людина в цілому не відкривається собі в акті індивідуальної рефлексії, а виявляється найбільш всебічно у своїх відносинах з іншими людьми, у своїх діях і соціально значимих вчинках.

Таким чином, самосвідомість не тільки виникає в процесі спільної діяльності і спілкування з іншими людьми і генетично пов'язана із ставленням до себе «з погляду іншого», але вона постійно перевіряється, корегується, виправляється і розвивається в ході включення людини в систему людських відносин.

Проблема суспільної свідомості знайшла свій розгляд у працях К. Маркса й Ф. Енгельса у процесі діалектико-матеріалістичного пояснення історії людства. Її розв'язання обумовлюється діалектичним зв'язком буття й свідомості в цілому і буття суспільства, суспільного буття, та суспільної свідомості зокрема. Проаналізувавши увесь перебіг людської життєдіяльності, процес світової історії, Маркс і Енгельс дійшли до висновку, що у своїй цілісності суспільна свідомість є відображенням суспільного буття: «свідомість [das Bewußtsein] ніколи не може бути чим-небудь іншим, як усвідомленим буттям [das bewußte Sein], а буття людей є реальний процес їх життя... Не свідомість визначає життя, а життя визначає свідомість».

У зв'язку з цим видається можливим визначати суспільну свідомість у якості соціально-філософської категорії для позначення сукупності ідеальних форм, що охоплюють і відображають суспільне буття, усе різноманіття

суспільних відносин, вироблених людством у процесі освоєння природи і суспільної історії. При цьому під ідеальними формами слід розуміти усю різноманітність варіацій суб'єктивних образів об'єктивної реальності (суджень, почуттів, уявлень, поглядів, понять, ідей, теорій та ін.) як результату освоєння світу людиною, що представлений у свідомості останньої, її діяльності й культурі. «...Ідеальне є не що інше, як матеріальне, пересажене в людську голову і перетворене в ній».

Запропоноване визначення суспільної свідомості дає можливість вказати на ряд її фундаментальних рис, серед яких, у першу чергу, слід виділити її ідеальний, по-перше, і, по-друге, вторинний, похідний від суспільного буття, характер. «Суспільна свідомість, - підкреслює С. Крапівенський, - виступає як необхідна сторона суспільно-історичного процесу, як функція суспільства в цілому. Поза свідомістю не можна уявити собі процес суспільного життя, зрозуміти хід історії та пояснити її події: історія перетворилась би у «життя без самого життя» (Гете), у бездуховність».

По-третє, суспільна свідомість, охоплюючи собою суспільне буття, віддзеркалює його основні моменти, сторони й аспекти, виконуючи при цьому функцію відображення буття суспільства як соціальної системи. По-четверте, будучи похідною від суспільного буття, суспільна свідомість має відносно самостійний від останнього характер, що зумовлює ще одну її функцію: активна зворотна дія суспільної свідомості на суспільне буття. «Свідомість людини, - зазначав з цього приводу класик, - не тільки відображає об'єктивний світ, а й творить його... тобто що світ не задовольняє людину, і людина своїм діянням вирішує змінити його».

Практично усі представники вітчизняної соціально-філософської школи, дослідники-суспільствознавці на пострадянському просторі, у тому числі фахівці у галузі ідеологознавства, погоджуються з тезою, що в структурі суспільної свідомості доцільно виділяти такі рівні, як буденна й теоретична свідомість, суспільна психологія та ідеологія.

Очевидно, що гносеологічні передумови розмежування буденної та теоретичної свідомості слід шукати у відмінностях повсякденного рівня соціального пізнання й теоретичного, які й фіксуються певним чином у суспільній свідомості.

Перший рівень суспільної свідомості (буденний) представлений буденною свідомістю, що виникає стихійно як емпіричне відображення зовнішньої сторони об'єктивної дійсності у процесі повсякденної практичної діяльності людей під безпосереднім впливом на них природних і соціальних явищ. Буденна свідомість постає як елементарна «клітинка», первинний вимір суспільної свідомості, що сягає своїм корінням практично кожної людини. Цей вимір проявляється у розпливчатих, емоційно забарвлених уявленнях про різні сфери суспільного буття й отримує свій «подих» у певних аксіомах, догмах, постулатах, прислів'ях, переказах тощо. При цьому буденна свідомість, відображаючи, з деякою долею істини, ті або інші сторони соціального буття, не включає в себе систематизованого знання про нього. У цілому виразником даного рівня свідомості можна вважати здоровий глузд, із позицій якого можна розглядати й обговорювати будь-яке явище об'єктивної дійсності. Очевидним є те, що висновки при цьому не завжди будуть мати істинний характер, тому що потенційні можливості здорового глузду первісно обмежені емпіричними узагальненнями й метафізичними орієнтирами.

На противагу першому, нижчому рівню суспільної свідомості, другий, вищий її рівень (теоретичний) репрезентовано теоретичною свідомістю, що представляє собою відображення істотних зв'язків дійсності й притаманних їй закономірностей у наукових теоріях, які утворюють систему достовірних, глибоких і конкретних знань про неї. Теоретичний рівень здатен видозмінювати, модифікувати буденну свідомість, певним чином окультурювати її, оскільки абсолютизація останньої веде до виникнення ілюзій і помилок у суспільній свідомості загалом. Одночасно навіть самий високий рівень розвитку науки й науково-технічного прогресу, теоретичної компоненти суспільної свідомості не здатен знівелювати, що досить очевидно, роль

буденної її компоненти, здорового глузду у повсякденному житті, побуті людини.

Як бачимо, нижчий рівень суспільної свідомості (буденна свідомість) та вищий її рівень (теоретична свідомість) не можуть замінити одне одного, але ж тісно взаємодіють між собою, виступають як дві взаємопов'язані діалектичні протилежності.

На одному рівні з буденною свідомістю знаходиться суспільна психологія, що також формується у процесі повсякденного практичного життя людей. Зазвичай дослідники вказують, що в суспільній психології домінуючим є не саме по собі знання про дійсність, а відношення до цього знання, емоційна оцінка дійсності, що виявляється у певних настроях, думках, почуттях, ціннісних орієнтаціях тощо, які спонукають людей до активної діяльності. «Суспільна психологія з її емоційною забарвленістю відіграє дуже важливу роль у суспільних рухах, спонукаючи людей до різного роду дій». Рухаючись у руслі цих думок, слід визнати, що суспільна психологія належить до нижчого рівня суспільної свідомості, який формується в процесі повсякденного практичного життя людей, виражає відношення до дійсності, її емоційну оцінку у вигляді настроїв, думок, почуттів, ціннісних орієнтацій тощо. «Аналіз особливостей суспільної психології дає можливість визначити її як своєрідне явище, що виражає стан свідомості соціальних груп суспільства та їх відношення до явищ дійсності», - пише О. Уледов.

2. Поняття, сутність, характеристики, функції, суб'єкт та об'єкт ідеології.

Із суспільною психологією тісно пов'язана ідеологія (грец. «*ιδεολογία*»; від грец. «*idea*» – прообраз, ідея; та «*logos*» – слово, розум, вчення), що належить до вищого, теоретичного рівня суспільної свідомості, з чим погоджуються практично усі дослідники. При цьому думки останніх суттєво різняться з приводу фундаментальних засад концептуалізації ідеологічного феномена, визначення поняття, що позначає дане явище, його суттєвих рис та їх прояву. У зв'язку з цим можна виокремити щонайменше два основних підходи до розуміння ідеології.

У рамках першого підходу ідеологію найчастіше концептуалізують у загальному вигляді як систематизоване, теоретично обґрунтоване духовне відображення докорінних інтересів різних соціальних груп та спільнот, як форму їх свідомості й самосвідомості. У руслі цих мисленневих моделей працюють багато дослідників ідеологічного феномена, зокрема і знаний фахівець у галузі духовного й політичного життя суспільства М. Михальченко, який визначає ідеологію як систему теоретичних форм суспільної свідомості, що водночас виступають у якості свідомо визначених форм духовного життя: «ідеологія є конкретно-історичним системним відбиттям суттєвих сторін соціальної дійсності та виступає формою національної, класової або групової свідомості та самосвідомості, системою прийнятих цінностей, в яких визначені докорінні інтереси нації, класу, групи, їх позиції по відношенню до інших націй, класів, держав, історично-суспільного розвитку, інших ідеологій».

Продовжуючи дані думки, З. Самчук у ході опрацювання світоглядних основ соціально-філософського дослідження ідеологічного феномена, зокрема зазначає, що ідеологія належить до вищого, теоретичного рівня суспільної свідомості та є систематизованим, теоретично обґрунтованим вираженням фундаментальних інтересів різних соціальних груп та спільнот. «У нормативному сенсі їй (ідеології – О.К.) належить бути конкретно-історичним відображенням існуючих сутнісних аспектів політичної дійсності, формою політичної свідомості та самосвідомості, системою ідей, гіпотез, концепцій, теорій, ідеалів, гасел і програм, у яких віддзеркалені фундаментальні політичні й економічні інтереси, практичні позиції в політичній сфері стосовно до інших соціальних верств і держави, оцінка місця цих явищ у суспільному житті, а також бачення напрямків політичного розвитку і відображення цього розвитку в інших ідеологіях». Неважко помітити, що у даному випадку автор дещо зміщує акценти у бік концептуалізації ідеологічного явища переважно у такій сфері суспільної життєдіяльності, як політична.

Якщо перший підхід трактує ідеологію як теоретично обґрунтовану групову свідомість і самосвідомість, то другий концептуалізує ідеологічний

феномен у якості теоретично обґрунтованої практичної свідомості. Відповідно до концептуальних засад такого підходу, ідеологія – це систематизоване, теоретично обґрунтоване духовне відбиття об'єктивної реальності, сукупність теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на оточуючу дійсність і самого себе, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні тих чи інших завдань практики. «Іншими словами, ідеологія, - стверджує В. Воловик, – це теоретично обґрунтована практична свідомість».

Поділяючи право на існування цих двох підходів, із повагою ставлячись до їх репрезентантів, слід все ж таки визнати другий підхід до розуміння ідеологічного феномена більш доцільним і продуктивним, особливо в контексті дослідження проблеми формування ідеології державотворення, оскільки він акцентує увагу на наявності у суспільній свідомості особливої сфери, що відповідає за освоєння й перетворення об'єктивної реальності - практичної свідомості. Очевидним є те, що практика, як ми з'ясували раніше, виступаючи «серцевиною» головної форми існування соціальної матерії, генеральним вектором діяльності людини, повинна мати у свідомості останньої певну матрицю з буденним й теоретичним рівнем, за допомогою якої і здійснюється освоєння й перетворення природної, соціальної дійсності. Із цього приводу В. Воловик справедливо пише: «Важливим структуроутворювальним елементом свідомості служить практична свідомість, тобто розум, на який спирається мислячий суб'єкт, котрий здійснює матеріальну, почуттєво-предметну діяльність, що має своїм змістом освоєння та перетворення природних і соціальних об'єктів і є загальною основою, рушійною силою розвитку людського суспільства і пізнання і що, як відомо, охоплює собою поняття «практика».

Якщо взяти за основу визначення розуму як вищої здібності людини до раціонального світовідношення, що забезпечує пізнання та перетворення дійсності, то вищевказане порівняння практичної свідомості й розуму видається досить слушним. Адже ще у філософії І. Канта, як відомо, розум (нім. *vernunft*) – вища пізнавальна та практична здібність. Із точки зору Г. Гегеля, розум – це

найвище поєднання свідомості й самосвідомості. Сучасна філософська думка розглядає розум, перш за все, як творчу пізнавальну діяльність, що відкриває сутнісні характеристики дійсності та шляхи її перетворення. За допомогою розуму людина здатна синтезувати результати пізнання реального світу, створювати нові ідеї, що виходять за межі традиційних уявлень та систем. Ідея (грец. «*ἰδέα*»; від грец. «*idea*» – прообраз, начало, основа), як відомо, – це форма мисленнєвого осягнення реальної дійсності, сконцентрована людська думка, що розкриває сутність та сенс явища і включає у себе усвідомлення мети й проєкції подальшого пізнання та практичного перетворення світу.

Як підкреслює В. Бачинін, «...розум орієнтований на знаходження всезагальних визначень духовно-практичного існування людини... безпосередньо пов'язаний із такою якістю особистості, як духовність». У зв'язку з цим можна стверджувати, що людина у якості носія, володаря розуму, практичної свідомості, духовності – це суб'єкт історії, який усвідомлює не тільки унікальність, самоцінність свого внутрішнього світу, але й власну причетність до універсальних начал буття та процесів його творення.

Якщо представити практичну свідомість як структуроутворюючий елемент, що формує свою систему, сферу, яка обіймає усі складові суспільної свідомості практичного спрямування, то у першому, нижньому рівні такої системи правомірно виділяти здоровий глузд, що знаходиться, як зазначалося раніше, у площині буденної свідомості. Під здоровим глуздом розуміємо сукупність поглядів людей на оточуючу дійсність і самих себе, які використовуються у повсякденній практичній діяльності й складають підґрунтя моральних принципів. Така сукупність поглядів, постійно формуючись під впливом досвіду, оволодіває свідомістю людини і стає підвалинами її практичних діянь. При цьому достовірність змісту здорового глузду зазвичай обґрунтовується відсилкою до досвіду, авторитету, загальнодоступних даних науки, до мистецтва та інших видів людської діяльності. У той же час прийнято вважати, що здоровий глузд, як правило, не підіймається до рівня наукового та філософського осмислення дійсності й практики. Із цього приводу Ф. Енгельс

слушно зауважив, що «...здоровий людський розум, дуже поважний супутник в чотирьох стінах свого домашнього вжитку, переживає найдивовижніші пригоди, як тільки він зважиться вийти на широкій простір дослідження».

На відміну від першого, нижнього, буденного рівня практичної свідомості, що представлений здоровим глуздом як сукупністю поглядів людей на об'єктивну реальність і самих себе, які використовуються у повсякденній практичній діяльності, другий, вищий її рівень, що співвідноситься теоретичним рівнем суспільної свідомості, репрезентований сукупністю теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на оточуючу дійсність і самого себе, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні тих чи інших завдань практики, що і позначається у своїй сукупності таким поняттям, як ідеологія. «Вищий же рівень практичної свідомості утворює ідеологія – сукупність теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на ту ж оточуючу дійсність і самих себе, які сприймаються соціальним суб'єктом у якості правильних і потрібних у розв'язанні тих або інших практичних завдань». Таким чином, феномен ідеології цілком доцільно концептуалізувати як вищий рівень практичної свідомості, теоретичну її компоненту, як теоретично обґрунтовану практичну свідомість.

Вищевикладене дає усі підстави стверджувати, що «ідеологія» – це соціально-філософська категорія для позначення систематизованого, теоретично обґрунтованого духовного відбиття об'єктивної реальності, сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на оточуючу дійсність і самого себе, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні певних завдань практики. Отже, сутність ідеології, – іншими словами, - бути систематизованим теоретично обґрунтованим духовним підґрунтям практичної діяльності.

Таке розуміння сутності й поняття феномена ідеології дає можливість на основі загальних рис суспільної свідомості, про які велась мова раніше, визначити й основні істотні характеристики даного явища. По-перше, як і суспільна свідомість в цілому, ідеологія має ідеальний характер. По-друге,

ідеологічний феномен має вторинний, похідний від суспільного буття, діяльності й практики характер. По-третє, ідеологія віддзеркалює об'єктивну реальність, практичну діяльність у систематизованій, теоретично обґрунтованій формі, насамперед, у вигляді ідей і поглядів. По-четверте, ідеологічне явище має аксіологічний, ціннісний характер, оскільки теоретично обґрунтовані ідеї та погляди, що його складають, сприймаються суб'єктом у якості правильних, потрібних і необхідних у вирішенні певних практичних завдань. По-п'яте, ідеологія має відносно самостійний характер, що проявляється, насамперед, у активному впливі на оточуючу дійсність, практику.

Виходячи із опису істотних характеристик феномена ідеології, беручи за основу зміст загальних функцій суспільної свідомості, можна виділити і дві основні функції даного явища у суспільстві як соціальної системі: перша функція - відображення об'єктивної реальності, практичної діяльності у систематизованій, теоретично обґрунтованій формі, насамперед, у вигляді ідей і поглядів (функція відображення); друга - активний вплив на оточуючу дійсність, практику (функція активного впливу).

Зазначимо, що у ідеологознавчій літературі дослідники зазвичай виділяють цілий ряд функцій ідеології, окремі з яких були виокремлені, детально обґрунтовані представниками діалектичного матеріалізму ще за радянських часів і не втратили свого значення й сьогодні. Вважаємо за необхідне оновити зміст деяких із цих функцій, враховуючи особливості концептуалізації ідеологічного явища в даній роботі.

Отже, крім двох своїх основних функцій феномен ідеології виконує, по-перше, інтегруючу функцію, оскільки у своїх межах інтегрує, об'єднує різноманітні форми теоретично обґрунтованого духовного відбиття об'єктивної реальності, сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на оточуючу дійсність, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні певних завдань практики. По-друге, для ідеології є характерною регулююча функція, позаяк шляхом активного впливу на оточуючу дійсність ідеологічний феномен координує різноманітні процеси практичної діяльності, що в ній

відбуваються, виступаючи тим самим у ролі своєрідного «ідеального» регулятора-координатора практики. По-третє, ідеології властива організаційна функція, оскільки вона виступає як своєрідний провідник реалізації завдання із збереження суспільства та його перетворення, вдосконалення, тобто оптимальної організації суспільної життєдіяльності, практичне здійснення якого, як зазначалося раніше, покладається на плечі суб'єкта влади, який і керується у своїй діяльності теоретично обґрунтованою практичною свідомістю. Як справедливо резюмує З. Самчук, «...ідеологія прагне забезпечити оптимум функціонування суспільства, системи його відносин та інститутів». По-четверте, як сукупність теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на оточуючу дійсність і самого себе, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні певних завдань практики, ідеологія мобілізує усі наявні життєдайні сили соціального суб'єкта, усю його творчу потугу на виконання поставлених перед ним практичних завдань, виконуючи тим самим свою мобілізаційну функцію.

Вищезазначені функції і обумовлюють функціональну спрямованість суб'єкта ідеології.

Слід зауважити, що традиційно у вітчизняній соціально-філософській думці, в рамках першого підходу до розуміння ідеології, домінувала точна зору, що ідеологія виступає насамперед у якості класової свідомості (В. Іванов, О. Уледов, В. Ядов та ін.). Тим самим значно звужувалося коло суб'єктів, носіїв ідеології. Наприкінці 80-их років ХХ ст. це положення було поставлено під сумнів. Так, наприклад, Г. Шахназаров зазначав, що «...сама природа, призначення ідеології зумовлюють її «соціальну ангажованість», але вона не обов'язково відбиває інтереси класів. Є національні ідеології, релігійні тощо. Тому правильно говорити про її соціальний характер». І це дійсно так, оскільки суб'єкт, діючи в соціальному просторі та часі, керуючись ідеологією як практичною свідомістю, здійснює практичну діяльність, а остання, як розглядалося раніше, являє собою спосіб існування соціального буття, соціальну форму руху матерії, узагальнений прояв соціального. Однією з

істотних характеристик останнього є різноманіття форм прояву суб'єкта (у нашому випадку – носія ідеології) як рушійної сили, що обумовлює зміни, розвиток соціальної матерії - від окремої людини до різних об'єднань людей. Практичну діяльність, беззаперечно, здійснюють у своєму житті усі люди, різноманітні соціальні групи, врешті-решт, саме суспільство, керуючись при цьому практичною свідомістю й ідеологією як її невід'ємною складовою компонентою.

Отже, суб'єктом, носієм ідеології можуть виступати різні соціальні групи, у тому числі соціальні класи, окремі особи, які входять до складу цих груп, суспільство в цілому. Зазначимо, що сьогодні з цим положенням погоджуються більшість дослідників ідеологічного феномена, представників і першого, і другого підходів до розуміння й концептуалізації цього явища (В. Волобуєв, В. Воловик, М. Михальченко, З. Самчук, В. Таран та ін.). При цьому у якості об'єкта ідеології слід розуміти, що є цілком логічним, певну сферу практичної діяльності, на яку спрямована активність вищевказаного суб'єкта. Такою сферою в узагальненому вигляді може виступати або виробництво матеріальних благ, або соціально-перетворююча діяльність.

Зазначені обставини обумовлюють складний спектр проявів ідеології, її багатоманітність та багатогранність. Водночас ідеологія завжди носить конкретно-історичний характер. Це обумовлюється, з одного боку, конкретністю соціального суб'єкта, а з іншого, – конкретним змістом практичної свідомості, на яку спирається суб'єкт, що здійснює певну форму практики у певний період історичного розвитку.

Відповідно до запропонованої концептуалізації ідеологічного явища та основних форм практичної діяльності уявляється правомірним виділяти, як мінімум, два основні структуроутворюючі елементи системи ідеології: ідеологію виробництва матеріальних благ та ідеологію соціально-перетворюючої діяльності.

Перший із вищезазначених елементів (ідеологія виробництва матеріальних благ) обіймає знання, здобутті різними галузями технічних,

сільськогосподарських та інших спеціальних наук, що засвоєнні та взяті за основу в якості правильних і потрібних учасниками трудового процесу виробництва матеріальних благ. Другий (ідеологія соціально-перетворюючої діяльності) представляє собою складову частину практичної свідомості, що включає сукупність теоретично обґрунтованих ідей і поглядів, у яких відбивається існуюча соціальна реальність, що сприймаються суб'єктом як правильні та потрібні для зміни різноманітних форм соціального буття й суспільних відносин.

Кожен із цих структуроутворюючих елементів ідеології, що формують основні різновиди ідеологічного явища, у свою чергу, може бути представлений як підсистема. Так, у другому із вищевказаних елементів системи ідеології можна виділити, зокрема, і ідеологію владної діяльності, і ідеологію державотворення. «Ідеологія соціально-перетворювальної діяльності включає в себе як структуроутворювальні елементи ідеологію державотворення, ідеологію вдосконалення суспільних відносин, ідеологію виховання підростаючих поколінь тощо» [135, 25].

Таким чином, вважаємо, що залежно від основних форм практичної діяльності правомірно виділяти такі основні види ідеологічного феномена, як ідеологія виробництва матеріальних благ та ідеологія соціально-перетворюючої діяльності.

Крім того, концептуалізуючи ідеологію як теоретично обґрунтовану практичну свідомість, доречно також проводити її класифікацію за такими критеріями, як характер її прогресивності (ідеологія прогресивна, консервативна, реакційна), ступінь її науковості (відносно істинна ідеологія або наукова та ілюзорна ідеологія чи ненаукова), форми суспільної свідомості (моральна ідеологія, релігійна, політична, правова, естетична, наукова).

Так, зокрема, прогресивний характер ідеології залежить від того, чиїм соціальним інтересам вона відповідає, як співвідноситься з потребами поступального розвитку. Очевидно, що прогресивні сили суспільства завжди налаштовані на суспільний поступ, на прогрес, тому теоретично обґрунтовані

ідеї та погляди, які вони беруть на озброєння, здійснюючи практичну діяльність, сприяють прогресивній трансформації суспільства, його еволюції. Зворотно впливає на суспільний розвиток ідеологія, якою озброюється соціальний суб'єкт, який залишає театр історичних дій і, не маючи чіткої історичної перспективи, налаштований або на збереження існуючого порядку речей, або на реставрацію того, що минуло, кануло в небуття: «...такі суб'єкти починають засобами ідеології приховувати свою безперспективність, змушені викривлено відображувати соціальну дійсність, що приводить до масового створення міфів». У зв'язку з цим висловлюємо солідарність із думкою тих дослідників, які вважають, що чим прогресивніший характер історичного суб'єкта, тим більше ідеологія, що він сповідує, включає позитивних знань, а чим реакційніший характер історичного суб'єкта, тим ілюзорніша ідеологія, на яку він спирається.

Із вищевикладеного випливає, що суспільна свідомість представляє собою надскладне у структурному відношенні утворення, багаторівневе духовне явище. Структурно воно може розглядатися ще з позиції виявлення основних його форм, що відображають специфіку певних сторін дійсності. Просторово-часові характеристики, притаманні діяльності людини у світі об'єктивної реальності, властиві й суспільній свідомості, перебуваючи у ній в діалектично-знятому вигляді, забезпечуючи наявність усього різноманіття її форм, серед яких є і ті, які відіграють роль певних інтеграторів у системі свідомості. Концентруючи навколо себе ряд інших форм, формуючи тим самим структурний ряд суспільної свідомості, вони виступають як її основні форми. До числа останніх традиційно відносять такі форми суспільної свідомості, як моральна свідомість, релігійна, політична, правова, естетична, наукова, філософська.

Серед даних форм особливе місце посідає політична свідомість і правова, оскільки вони, віддзеркалюючи у своїх межах рівень політико-правової реальності в цілому, істотним чином здатні впливати на розвиток такої політичної форми буття суспільства, як держава. На основі опрацьованого

поняття «суспільна свідомість» видається можливим визначити у загальному вигляді політичну свідомість як певну сукупність ідеальних форм, що охоплюють і відображають політичне буття, усе різноманіття суспільно-політичних відносин, вироблених людством у процесі освоєння суспільної історії. Відповідно, правову свідомість слід розглядати як сукупність суджень, почуттів, уявлень, поглядів, ідей, що охоплюють і відображають правове буття, усе різноманіття суспільно-правових відносин, напрацьованих людством у процесі світової історії.

3. Критерії для класифікації ідеології.

Зазначені обставини обумовлюють складний спектр проявів ідеології, її багатоманітність та багатогранність. Водночас ідеологія завжди носить конкретно-історичний характер. Це обумовлюється, з одного боку, конкретністю соціального суб'єкта, а з іншого, – конкретним змістом практичної свідомості, на яку спирається суб'єкт, що здійснює певну форму практики у певний період історичного розвитку.

Відповідно до запропонованої концептуалізації ідеологічного явища та основних форм практичної діяльності уявляється правомірним виділяти, як мінімум, два основні структуроутворюючі елементи системи ідеології: ідеологію виробництва матеріальних благ та ідеологію соціально-перетворюючої діяльності.

Перший із вищезазначених елементів (ідеологія виробництва матеріальних благ) обіймає знання, здобуті різними галузями технічних, сільськогосподарських та інших спеціальних наук, що засвоєнні та взяті за основу в якості правильних і потрібних учасниками трудового процесу виробництва матеріальних благ. Другий (ідеологія соціально-перетворюючої діяльності) представляє собою складову частину практичної свідомості, що включає сукупність теоретично обґрунтованих ідей і поглядів, у яких відбивається існуюча соціальна реальність, що сприймаються суб'єктом як правильні та потрібні для зміни різноманітних форм соціального буття й суспільних відносин.

Кожен із цих структуруючих елементів ідеології, що формують основні різновиди ідеологічного явища, у свою чергу, може бути представлений як підсистема. Так, у другому із вищевказаних елементів системи ідеології можна виділити, зокрема, і ідеологію владної діяльності, і ідеологію державотворення. «Ідеологія соціально-перетворювальної діяльності включає в себе як структуруючі елементи ідеологію державотворення, ідеологію вдосконалення суспільних відносин, ідеологію виховання підростаючих поколінь тощо».

Таким чином, вважаємо, що залежно від основних форм практичної діяльності правомірно виділяти такі основні види ідеологічного феномена, як ідеологія виробництва матеріальних благ та ідеологія соціально-перетворюючої діяльності.

Крім того, концептуалізуючи ідеологію як теоретично обґрунтовану практичну свідомість, доречно також проводити її класифікацію за такими критеріями, як характер її прогресивності (ідеологія прогресивна, консервативна, реакційна), ступінь її науковості (відносно істинна ідеологія або наукова та ілюзорна ідеологія чи ненаукова), форми суспільної свідомості (моральна ідеологія, релігійна, політична, правова, естетична, наукова).

Так, зокрема, прогресивний характер ідеології залежить від того, чиїм соціальним інтересам вона відповідає, як співвідноситься з потребами поступального розвитку. Очевидно, що прогресивні сили суспільства завжди налаштовані на суспільний поступ, на прогрес, тому теоретично обґрунтовані ідеї та погляди, які вони беруть на озброєння, здійснюючи практичну діяльність, сприяють прогресивній трансформації суспільства, його еволюції. Зворотно впливає на суспільний розвиток ідеологія, якою озброюється соціальний суб'єкт, який залишає театр історичних дій і, не маючи чіткої історичної перспективи, налаштований або на збереження існуючого порядку речей, або на реставрацію того, що минуло, кануло в небуття: «...такі суб'єкти починають засобами ідеології приховувати свою безперспективність, змушені викривлено відображувати соціальну дійсність, що приводить до масового

створення міфів». У зв'язку з цим висловлюємо солідарність із думкою тих дослідників, які вважають, що чим прогресивніший характер історичного суб'єкта, тим більше ідеологія, що він сповідує, включає позитивних знань, а чим реакційніший характер історичного суб'єкта, тим ілюзорніша ідеологія, на яку він спирається.

Із вищевикладеного випливає, що суспільна свідомість представляє собою надскладне у структурному відношенні утворення, багаторівневе духовне явище. Структурно воно може розглядатися ще з позиції виявлення основних його форм, що відображають специфіку певних сторін дійсності. Просторово-часові характеристики, притаманні діяльності людини у світі об'єктивної реальності, властиві й суспільній свідомості, перебуваючи у ній в діалектично-знятому вигляді, забезпечуючи наявність усього різноманіття її форм, серед яких є і ті, які відіграють роль певних інтеграторів у системі свідомості. Концентруючи навколо себе ряд інших форм, формуючи тим самим структурний ряд суспільної свідомості, вони виступають як її основні форми. До числа останніх традиційно відносять такі форми суспільної свідомості, як моральна свідомість, релігійна, політична, правова, естетична, наукова, філософська.

Серед даних форм особливе місце посідає політична свідомість і правова, оскільки вони, віддзеркалюючи у своїх межах рівень політико-правової реальності в цілому, істотним чином здатні впливати на розвиток такої політичної форми буття суспільства, як держава. На основі опрацьованого поняття «суспільна свідомість» видається можливим визначити у загальному вигляді політичну свідомість як певну сукупність ідеальних форм, що охоплюють і відображають політичне буття, усе різноманіття суспільно-політичних відносин, вироблених людством у процесі освоєння суспільної історії. Відповідно, правову свідомість слід розглядати як сукупність суджень, почуттів, уявлень, поглядів, ідей, що охоплюють і відображають правове буття, усе різноманіття суспільно-правових відносин, напрацьованих людством у процесі світової історії.

А отже, за основними формами практичної діяльності можна виділити: ідеологію виробництва матеріальних благ, ідеологію наукового експерименту, ідеологію соціально-перетворювальної діяльності. За характером прогресивності: ідеологія прогресивна, консервативна, реакційна. За ступенем науковості: відносно істинна ідеологія (або наукова), ілюзорна (або ненаукова), проміжна (змішана). За формами суспільної свідомості: моральна ідеологія, релігійна, політична, правова, естетична, наукова.

4. Політична ідеологія як особливий різновид ідеології.

Важливим структурним рівнем політичної свідомості, що тісно пов'язаний із політичною психологією, постає політична ідеологія, яка уособлює собою вищий рівень вказаної свідомості, перебуваючи водночас разом із її вторинним, теоретичним рівнем у єдиному духовному вимірі. Якщо з приводу належності політичної ідеології до теоретичного рівня політичної свідомості думки поважних мислителів ще більш-менш сходяться, то стосовно подальшої її концептуалізації, змісту поняття, істотних рис та інших визначальних моментів даного феномена, погляди дослідників різняться, причому досить суттєво. Наведемо лише деякі із існуючих спроб тлумачення поняття політичної ідеології.

Так, В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко у своїй фундаментальній праці «Культура. Ідеологія. Особистість» зазначають: «Політична ідеологія являє собою конкретно-історичне системне відображення істотних аспектів політичної дійсності і виступає формою класової, групової, станової політичної свідомості і самосвідомості, системою ідей, гіпотез, концепцій, ідеалів, гасел, програм, в яких відображені корінні політичні, а отже, й економічні інтереси соціальних спільностей і груп, їх практичні позиції в політичній сфері стосовно інших соціальних спільностей, груп і держави, оцінка місця даних суб'єктів політики в суспільному житті, а також погляди на хід політичного розвитку і на відображення цього розвитку в політичних ідеологіях інших суб'єктів політики».

У руслі цих думок деякі автори визначають політичну ідеологію як систему концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відбиває інтереси, світогляд, ідеали, умонастрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій та інших суб'єктів політики. Дуже близькі до них дослідники, відповідно до думок яких, вказана ідеологія – це цілісне концептуальне віддзеркалення інтересів певних класів, соціальних груп та інших спільностей, яке пов'язане з боротьбою за владу, її впровадження і захист з метою реалізації цих інтересів. Згідно з поглядами інших авторів, політична ідеологія становить, по-перше, «...певні сукупності взаємопов'язаних ідей, цінностей, символів та ритуалів, призначених об'єднувати людей заради спільних політичних дій»; по-друге, «...послідовно пов'язану систему політичних ідей і цінностей, яких дотримуються її носії, спонукаючи їх до політичних дій»; по-третє, «...систематизовану сукупність поглядів та ідей (раціонального та ірраціонального характеру), які відображають політичний процес у його цілісності й стимулюють соціальні групи до практичної реалізації аксіологічно значимого проекту політичного розвитку». Як бачимо, у більшості із запропонованих визначень політична ідеологія пов'язується із певною сукупністю ідеальних форм, а останні із цих визначень фіксують зв'язок таких форм із певними практичними політичними діями. І це не випадково. Адже політична ідеологія постає у якості різновиду теоретично обґрунтованої практичної свідомості (ідеології), якою, як було з'ясовано раніше, керується суб'єкт у своїй практичній діяльності, у даному випадку - політичній практиці: «політична ідеологія, таким чином, постає у якості структуроутворюючого елемента системи ідеології соціально-перетворюючої діяльності».

У зв'язку з цим доцільно відзначити, що практична політична свідомість, як і практична свідомість загалом, утворює два свої основні рівні: перший – нижній, буденний рівень, а другий – вищий, теоретичний.

Нижній рівень практичної політичної свідомості представлений здоровим глуздом як сукупністю поглядів людей на об'єктивну політичну реальність і

самих себе, які використовуються у повсякденній практичній політичній діяльності, буденній політиці. Здоровий глузд є виразником первинного, буденного рівня політичної свідомості, із його позицій можна розглядати й обговорювати будь-яке політичне явище, що має місце в навкружній об'єктивній дійсності, у тому числі і державний устрій, державну владу, формування держави. Їм, звісно ж, можна керуватися під час реалізації відповідних суб'єктивних мисленневих образів політичного характеру, формуючи державу. Зрозуміло, що висновки при цьому не завжди будуть істинними, оскільки потенційні можливості здорового глузду, як відомо, обмежуються емпіричними узагальненнями й метафізичними орієнтирами, що не може не позначатися на якості й ефективності формування державного організму. Тому на буденному рівні політичної свідомості, на нижньому ярусі практичного компонента останньої, її державотворчий потенціал не знаходить свого повноцінного прояву. І в силу цих обставин її державотворча функція залишається не реалізованою.

Якщо нижній, буденний рівень практичної політичної свідомості представлений здоровим глуздом, то вищий, теоретичний її рівень, що знаходиться у одній структурній площині із вторинним, вищим, теоретичним рівнем політичної свідомості, презентований політичною ідеологією як сукупністю теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на оточуючу політичну дійсність і самого себе, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні тих чи інших завдань політичної практики. Політичну ідеологію таким чином концептуалізуємо як вищий рівень практичної політичної свідомості, теоретичний її конструкт, як теоретично обґрунтовану практичну політичну свідомість. На даному рівні як на найвищому – теоретичному, – у теоретичній політичній свідомості її державотворчий потенціал отримує свій повноцінний прояв, забезпечуючи реалізацію її державотворчої функції.

На основі опрацьованого раніше поняття «ідеологія», враховуючи результати висвітлення концепту «політична свідомість», можемо стверджувати, що політична ідеологія – це соціально-філософська категорія для

позначення систематизованого, теоретично обґрунтованого духовного відбиття об'єктивної реальності, сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на оточуючу політичну дійсність і самого себе, державний устрій, систему державної влади, напрямок розвитку держави, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні певних завдань політичної практики. Сутність політичної ідеології таким чином полягає у тому, щоб бути систематизованим теоретично обґрунтованим духовним підґрунтям практичної політичної діяльності.

Позначене розуміння сутності, поняття політичної ідеології дає можливість на підставі визначальних характеристик ідеології та політичної свідомості, про які велась мова раніше, визначити її істотні риси політологічного ідеологічного явища. По-перше, як і ідеологічний феномен загалом, а також політична свідомість, політична ідеологія має ідеальний характер. По-друге, вона (політична ідеологія) має похідний від політичного буття, політичної діяльності й практики характер. По-третє, політична ідеологія віддзеркалює об'єктивну політичну реальність, практичну діяльність у сфері політики у систематизованій, теоретично обґрунтованій формі, насамперед, у вигляді сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на оточуючу політичну дійсність і самого себе, на державний устрій, систему державної влади, напрямок розвитку держави, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні певних завдань політичної практики, що і складає зміст вказаної ідеології. По-четверте, дана сукупність теоретично обґрунтованих ідей і поглядів формується історично, на відповідному етапі розвитку суспільства. По-п'яте, політологічне ідеологічне явище має аксіологічний, ціннісний характер, оскільки теоретично обґрунтовані ідеї та погляди, що його складають, сприймаються суб'єктом у якості правильних, потрібних і необхідних у політиці при вирішенні певних практичних завдань. По-шосте, політична ідеологія має відносно самостійний характер, що проявляється, насамперед, у активному впливі на оточуючу політичну дійсність, практику.

До того ж, як вираз вищого теоретичного рівня політичної свідомості, політична ідеологія, по-сьоме, є теоретично обґрунтованою формою віддзеркалення економіки і водночас своєрідною сполучною ланкою між різновидами ідеології, що існують у межах тих чи інших форм суспільної свідомості. Поряд з цим, відбиваючи певним чином специфічне поле зіткнення інтересів, цілей різних класів, соціальних груп, окремих особистостей, окрему зону формування нових цілей, певний простір цілепокладання, що представлені у наявній політичній дійсності, вказана ідеологія, по-восьме, являє собою ідеологічний вимір народження, становлення новітніх цілей, пов'язаних із ними уявлень, поглядів і ідей стосовно державного устрою, системи державної влади, напрямку розвитку держави, які мають систематизований, теоретично обґрунтований характер. У той же час політична ідеологія, по-дев'яте, є цілепокладаючою, тобто має здатність віддзеркалювати суспільне буття, політичну його компоненту, у вигляді постановки цілей та завдань, якими керуються у своїй практичній політичній діяльності ті чи інші групи людей. Тим самим така ідеологія, по-десяте, відіграє найактивнішу роль у суспільстві, впливаючи в цілому на перебіг суспільно-політичної практики. І, нарешті, по-одиннадцяте, політична ідеологія під впливом державотворчого потенціалу політичної форми суспільної свідомості іманентно спрямована на процес формування держави, розгортання усього державного організму.

Позначені істотні риси політологічного ідеологічного явища визначають і функціональну спрямованість даного феномена. Наслідуючи генетично провідне функціональне спрямування ідеології й політичної свідомості, політична ідеологія має, як мінімум, три основні функції, а саме: перша функція - відображення об'єктивної політичної реальності, практичної діяльності у сфері політики у систематизованій, теоретично обґрунтованій формі, насамперед, у вигляді відповідних ідей і поглядів (функція відображення політичної дійсності); друга - активний вплив на оточуючу політичну дійсність, практику (функція активного впливу на політичну дійсність); третя - формування держави, її творення й розбудова (функція державотворення).

Окрім перелічених основних функцій політичний ідеологічний феномен виконує у суспільстві як соціальній системі, безумовно, ще ряд інших, не менш важливих функцій.

Як свідчить аналіз, авторами праць у галузі ідеологознавства виокремлюється вельми широкий перелік функцій політичної ідеології, серед яких цілком правомірно, на наш погляд, виділяти такі функції, зокрема, як інтегруюча, регулююча, мобілізаційна.

Дійсно, адже політична ідеологія як різновид ідеологічного явища несе з собою: по-перше, інтегруючу функцію, оскільки у своїх межах об'єднує різноманітні форми теоретично обґрунтованого духовного відбиття об'єктивної політичної реальності, сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на оточуючу політичну дійсність, що сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні певних завдань практики в сфері політики; по-друге, регулюючу функцію, бо шляхом активного впливу на навкружну політичну дійсність політичний ідеологічний феномен координує різноманітні процеси практичної діяльності, що в ній відбуваються, виступаючи тим самим у ролі своєрідного «ідеального» регулятора-координатора практики у політиці; по-третє, організаційну функцію, оскільки вищевказаний феномен виступає як своєрідний провідник реалізації завдання із збереження суспільства, його вдосконалення, зокрема оптимальної організації суспільно-політичної життєдіяльності, практичне здійснення якого, як відомо, покладається на плечі суб'єкта влади, у даному випадку носія політичної й державної влади, який і керується у своїй діяльності теоретично обґрунтованою практичною свідомістю; по-четверте, мобілізаційну функцію, позаяк політична ідеологія, виступаючи у вигляді сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на оточуючу політичну дійсність і самого себе, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні певних завдань політичної практики, мобілізує усі наявні життєдайні сили суб'єкта політики, усю його творчу потугу на виконання поставлених перед ним практичних завдань.

Відповідно до представлених міркувань, носієм (суб'єктом) політичної ідеології можуть виступати різні суб'єкти - соціальні групи, класи, окремі особи, які входять до складу цих груп і класів, носії політичної й державної влади, усе політично-організоване суспільство в цілому, які так чи інакше беруть участь у практичній реалізації теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на політичну дійсність, що сприймаються ними як правильні й потрібні під час виконання державних справ, здійснення політики. При цьому об'єкт такої ідеології – це якісно-визначена сфера практичної діяльності, на яку спрямована активність вищевказаних суб'єктів: політична практика у всій її багатоманітності.

Становлення суб'єкта політичної ідеології тісно пов'язано з політичною самосвідомістю, яку можна розглядати у якості структуроутворюючого елемента політичної свідомості. Саме ж явище самосвідомості, як відомо, виявляється насамперед в усвідомленні й оцінці людиною самої себе як суб'єкта практичної і пізнавальної діяльності, як особистості; воно має прямий стосунок до рефлексії, підіймаючись в останній до рівня теоретичного мислення, і властиве не тільки індивіду, але й суспільству, класу, соціальній групі, нації, коли вони підносяться до розуміння свого положення у системі суспільних відносин, своїх спільних інтересів і ідеалів. Тому політична самосвідомість постає як усвідомлення й оцінка людиною, класом, іншою соціальною групою, суспільством самих себе у якості суб'єкта політики й практичної політичної діяльності.

Розглядаючи політичну самосвідомість, доцільно виокремлювати її різні рівні. На першому із них відбувається усвідомлення людиною, класом, соціальною групою себе у переліку політичних суб'єктів того чи іншого суспільства, розуміння своїх потенційних можливостей в сфері політиці. На другому рівні спостерігається усвідомлення суб'єктом своїх потреб, інтересів, співвіднесення їх з інтересами певних соціальних груп, певного суспільства. На третьому, більш вищому рівні відбувається цілісне осмислення й оцінка соціальним суб'єктом себе у якості повноцінного суб'єкта політичної

діяльності, активного політичного актора, який визначив для себе політичні пріоритети, форму участі у політиці шляхом створення політичної партії, суспільно-політичного руху або участі у політиці у складі останніх. Саме на даному, вищому щаблі політичної самосвідомості народжується активний політичний суб'єкт, що, задовольняючи об'єктивну потребу у теоретичному забезпеченні своєї політичної діяльності, ініціює відповідну ідеологічну діяльність, у результаті якої і з'являється на світ політична ідеологія. «Між тим, політична ідеологія є один із результатів ідеологічної діяльності, феномен, який формується у процесі вироблення певної сукупності теоретичних положень, ідей, поглядів, що виражають ставлення до існуючої системи державного устрою і її можливих змін, та їх засвоєння, сприйняття у якості правильних і потрібних соціальними суб'єктами».

Згідно з опрацьованою загальною класифікацією ідеології як теоретично обґрунтованої практичної свідомості правомірно розрізняти політичну ідеологію за характером її прогресивності і виділяти відповідно до цього прогресивну політичну ідеологію, консервативну й реакційну, з однієї сторони, а, з іншої, - за ступенем її науковості, виокремлюючи тим самим політичну ідеологію відносно істинну або наукову й політичну ідеологію ілюзорну, тобто ненаукову. Так, політична ідеологія, якою керуються ті чи інші політичні актори, може орієнтувати, по-перше, на поступальний розвиток суспільства, еволюцію суспільно-політичної життєдіяльності, а, отже, бути загалом прогресивною; по-друге, на збереження, консервацію існуючого суспільно-політичного стану соціуму, стримуючи процеси політичної еволюції суспільства, і розцінюватися у такому випадку як консервативна; по-третє, на повернення до колишніх форм суспільно-політичного життя, заперечуючи тим самим незворотність історичного процесу, виступаючи у якості реакційної.

Розглядаючи феномен політичної ідеології як окремий вид теоретично обґрунтованої практичної свідомості, слід звертати увагу, звісно ж, на ступінь науковості цього явища. Політична ідеологія, яка базується в цілому на дійсній науці, що пізнає закони розвитку конкретного суспільства, політичного

процесу, спирається на них у своїх прогнозах, адекватно віддзеркалюючи навкружну політичну реальність, може називатися науковою або відносно істинною. У противагу цьому, політичне ідеологічне явище, яке ґрунтується на положеннях, що викривлено відображують політичну реальність, хибних поглядах, що постають об'єктивно як результат невдалого наукового пошуку або генеруються свідомо в силу певних суб'єктивних преференцій, класових інтересів тощо, відноситься до ненаукового або ілюзорного, посідаючи місце ілюзорної політичної свідомості.

Таким чином, класифікація політичної ідеології: за характером прогресивності (прогресивна політична ідеологія, консервативна, реакційна), ступенем науковості (наукова політична ідеологія, ілюзорна, змішана), формаційним критерієм (рабовласницька політична ідеологія, феодальна, капіталістична або посткапіталістична, соціалістична), за традиційними історичними типами (класичні політичні ідеології, некласичні, постмодерні).

Основна література:

1. Воловик В. І. Політична філософія : навч. посіб. Запоріжжя : Просвіта, 2012. 182 с.
2. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість : Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. 2-е вид. Київ : Знання України, 2005. 580 с.
3. Кирилюк Ф. М. Філософія політичної ідеології : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 520 с.

Додаткова:

1. Бабаєв В. М. Соціальне пізнання і логіка управління : монографія. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2015. 182 с.
2. Воловик В. І. Ідеологія державотворення як фактор поступального розвитку України. Політико-правове забезпечення державної служби та служби в органах місцевого самоврядування : зб. доповідей щорічних Всеукраїнських громадських слухань, 24-25 вересня 2009 р., Одеса / ред. кол. :

Т. В. Мотренко (голов. ред.) та ін. ; Головне управління державної служби України ; Одеська обласна державна адміністрація та ін. Одеса : Юридична література, 2009. С. 75-79.

3. Краснокутський О. В. Політика як соціально-філософська категорія. Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць. Київ : ВІР УАН, 2013. Вип. 69 (№ 2). С. 407-412.

4. Краснокутський О. В. Політична свідомість як утворююча складова процесу формування ідеології державотворення. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : зб. наук. праць. Запоріжжя : ЗДІА, 2013. Вип. 52. С. 227-240.

5. Краснокутський О. В. Процес ідеології державотворення: поняття й специфічні риси. Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць. Київ : ВІР УАН, 2012. Вип. 65 (№ 10). С. 263-267.